

*mevzu**sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences**mevzu*, Nisan/April 2019, s.1:55-69**Osmanlı Milleti Oluşturma
Projesi ve Türkleşme Teşebbüsleri**

The Project of the Creation of an Ottoman Nation and Attempts at Turkification

Mikail UĞUŞ

Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Gazetecilik

Phd. Student, İstanbul University, journalism

İstanbul / TURKEY

ugusmikail@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7250-3369**Makale Bilgisi | Article Information****Makale Türü / Article Type:** Araştırma Makalesi / Research Article**Geliş Tarihi / Date Received:** 30 Ocak / January 2019**Kabul Tarihi / Date Accepted:** 19 Nisan / April 2019**Yayın Tarihi / Date Published:** 30 Nisan / April 2019**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Nisan / April**Atıf / Citation:** UĞUŞ, Mikail. (2019). Osmanlı Milleti Oluşturma Projesi ve Türkleşme Teşebbüsleri. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (Nisan 2019): 55-69.**İntihal:** Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.**Plagiarism:** This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>**Copyright** © Published by Mevzu Toplum Derneği - Metod /
Mevzu Community Association, İstanbul, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

19. Yüzyılın Osmanlı Tarihinde en hareketli ve çalkantılı olduğu yıllarda Osmanlı Milletlerinin farklı arayışlar içerisinde bulunması ile gün yüzüne çıkan problemlere Osmanlı müslim tebaasının geliştirdiği Osmanlıcılık, Adem-i Merkezîyetçilik sonrasında Türleşmeye evrilen bir takım gelimler üzerinde durmaktadır. Bu makale II. Abdülhamid Dönemi Kayı boyu mezarlarının/türbelerinin tadilat edilerek yeniden açılması, birkaç soylu aileye hediyeler verilmesi gibi örnekler üzerinden kamusal alanda temsil gücünü gösteren basın araçlarındaki sunumlarını sorguluyor.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Osmanlı Milleti, Basın, Türkleşme.

Abstract

One of the most controversial periods of the Ottoman History, II. Abdulhamid period political life has certain prohibitions, as well as certain innovations. In the history of the 19th-century Ottoman state, the administrative mechanism having penetrated to the society has new demands from its subjects, waiting for more initiative. Now, as opposed to passive subjection, there is an emphasis on citizenship with more active participation and responsibilities, for the Ottoman Nation. In this study, we aim to investigate the characteristics of early innovations in the Ottoman press with respect to the political and social circumstances of II. Abdulhamid period.

Keywords: II. Abdülhamid, Ottoman Nation, Press, Turkishization.

Giriş

Devlet örgütlenişinin şeklinin belirlenmesinde önemli etkenlerden olan, hiç kuşkusuz toplumların içinde bulundukları yapısal özellikleridir. Söz konusu ettiğimiz imparatorluk örgütlenmeleri ise farklı dinsel ve etnik topluluk birliklerinin siyasi olarak görünümleridir. Bu bakış açısıyla Osmanlı toplum yapısı, geçmiş devlet ve dini tecrübelerin birikiminden de faydalanarak kendi toplumsal yapısının çeşitliliği ile yönetim şeklini-anlayışını büyük oranda belirlemiştir.

Osmanlı Toplum yapısı, İslam geleneği ve pratik uygulamaların neticesinde düzene konmuştu. Bu İslam geleneği dediğimiz, Müslimlerle gayri-

müslimler arındaki ilişkiyi düzenleyen fıkhi görüş uyarısınca insanları milletler biçiminde sınıflamaya tabi tutmaktaydı. Milletler olarak belli başlı sayılabilecek olanlar başta Müslüman milleti, Ermeni milleti, Ortodoks milleti ve Yahudi milleti idi. Bütün bu millet birlikleri kültürlerini rahat biçimde geliştirebilen yarı özerk topluluklardı. Bu milletlerin yönetimini sağlayan hiyerarşi, sadece dinsel problemlerle değil şahsın kişisel statüsünü de düzenlemekle görevliydi. Her bir milletin yöneticileri olan patrik, haham gibi önderler, devlete karşı kendi milletleri hakkında sorumluluk duyuyorlardı. Fatih'in İstanbul'u fethinin hemen akabinde Ortodoks Kilisesinin ruhani lideri ile Ermeni Patriğini çağırarak kendilerine berat vermesi ile süren bu yönetim anlayışı yüzyıllarca devam etmiştir.

Türklerin Müslüman milleti içerisinde önemli bir yeri olmayıp Arnavut, Kürt, Arap gibi unsurların birleşiminden müteşekkil bir hakim milleti temsil etmekteydiler. Milleti hakime olan Müslüman unsurun diğer milletlerden ayrıışan özellikleri olmakla birlikte bir takım ayrıcalıkları da vardı. Toplum bazında Müslüman mahallelerinin diğer mahallelerden ayrıışmasına, karışık olmamasına özen gösterilmiş olup bunun ihlal edilmemesi temin edilmiştir.

Türk kelimesi, genel Osmanlı tarihi boyunca bayağı görülerek, kaba-saba anlamlarına denk, Bernard Lewis gibi uzman tarihçiye göre özellikle cahil köylüler kastedilerek kullanılmıştır (Lewis, 1988: 1). Selim Deringil, bunun aksine, Osmanlı Devleti'nin "Altın Çağı" olarak bilinen dönemde (16. Ve 17. yüzyıllarda) dahi yönetici elitin Orta Asya'ya uzanan köklerinden haberdar olduklarını ve bundan fevkalade gurur duyduklarını belirtir Deringil, 2013: 94).

Şehirlerde yaşayan diğer milletlerden olan unsur, Müslümanların belli simgelerini kullanamıyordu; yeşil renk elbise giyememe, at üstünde gezeme-me, evlerini beyaza boyayamama gibi... Bütün bunlar Müslüman milletine has görsel simgeler olup toplum içinde riayet edilmesi gerekenler arasındaydı.

Osmanlı Devlet düzeni, savaş meydanlarında kazanılan başarılar-ganimetler, gerek devlet giderlerinde gerekse de yapılan abidevi yapıların harcamalarında kullanılmaktaydı. Önemli zaferlerin gölgesinde gerçekleşen

tüm bunlar, devletin savaş alanında aldığı yenilgilerle sekteye uğramış, yavaş yavaş içte huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır.

Savaş meydanlarında alınan yenilgi sonrası sorulan soru, kadim dönem dediğimiz eski ihtişamlı günlere “Klasik Çağ/Altın Çağ’a” nasıl dönülebileceği idi. Kaleme alınan risaleler de bunun üzerinde durulurdu. (Koçi Bey, Katip Çelebi, Hazerfen Hüseyin gibi)

1. Tanzimat Dönemi

Nazm kökünden gelen Tanzimat, nizam verme anlamına gelmekte olan *tanzim* fiilinin çoğul halidir. Askeri anlamda sıkça duymaya alışık olduğumuz nizam verme/düzene sokma artık siyasi bir anlam kazanarak padişah ile tebaa arasındaki bağı kapsar olmuştur. Hi şüphesiz modern Türkiye’nin oluşumunda da büyük katkıları olan ve 1839 da Mustafa Reşid Paşa’nın Padişahın da onayını alarak yayımladığı Tanzimat Fermanı’nın büyük devletlerin etkisi sonucu mu yoksa fikirsel anlamda batılı düşünürlerin etkisi ile mi (Mardin, 2011: 145-165), yahut da Belçika Anayasasından uyarlanıp uyarlanmadığı (Ortaylı, 2011: 460) tartışmasını bir kenara bırakıp sonuçları olarak şunları sayabiliriz;

a)hükümdar yayımladığı bu senet ile kendi iradesinin sınırlanmasını kabul ediyor, b) can, mal, namus korunurluğunu (sözcüğü biraz zorlayarak “özgürlüğünü” diyelim) iradesinin dışında, kanunların yargısına bırakıyor, c) hükümet yönetiminin kendi iradesine göre değil mevadd-ı esâsiyye (temel ilkeler) olarak nitelendirilen ölçülerle yapılacak kanunlara göre olmasını istiyor, d) iltizam sisteminin kaldırılmasını kabul ediyor (Berkes, 2002: 214).

Yayımlanan bu fermanla bütün tebaanın can ve mal güvenliği sağlanacağı, tebaalar arasında herhangi bir üstünlük olmadığı ve bütün hepsinin kendi gözünde eşit olduğunu, mal ve mülkün müsadere edilemeyeceği, padişahın kendisinin de oluşturulacak meclislere ve kanunlara uyacağının sözü verilir (İnalcık, Tanzimat Nedir, 2011: 48).

Yukarıda alıntılaradığımız Niyazi Berkes’in Tanzimat Fermanı’ndan çıkardığı bu sonuçlar sonrasında, Fermanın asıl amacının yöneten ile yönetilen arasındaki bağı kurmak olmaktan çok hükümdarın mutlak yetkisinin halk ya da onun temsilcileri karşısında değil *hükümet* karşısında kısıtlanması olduğu

sonucunu çıkarır. Fermanın açık kalan bazı uçlarının belirsizliği dolayısıyla, fermanın uygulanmasında büyük devletleri denetçi konumuna getirmiştir. Özellikle Britanya elçisinin müdahalesi neticesinde, fermanın 17 yıl sonra Islahat Fermanı (1856) yayımlanır. Bu ferman ilanının akabinde ve hatta günümüz tarihçileri arasında bile tartışılan bu ferman, tamamen dış baskı sonucu çıkarılan, devletin onurunu kırıp bağımsızlığını zedeleyen bir belge olduğu söylenmişti ve halen söylenmektedir (Ortaylı, 2005: 115).

Ferman, bir öncekinde verilen vaatleri uygulamaya dönük kararlar içerir. Bunlar sırasıyla; bütçenin oluşturulması, bankaların kurulması, Avrupa'dan gelecek sermaye ve uzmanlara kolaylıklar sağlanması, karma mahkemelerin oluşturulması ile Müslüman-Hristiyan eşitliği noktasında cizyenin kaldırılması ve Hristiyanlar için de askerlik ödevinin getirilmesi.

Askerliğin Hristiyanlar için de getirilmesi, cizyenin diğer kapıdan tekrar sokulması olarak görülür. Askere alınma konusunda bir diğer sıkıntı, Müslüman askerlerin Hristiyanlardan emir alması mevzusu. Bu konuda çokça tartışma yapılmış olup, fıkhi olarak mümkün olup olmaması tartışılırken güvenlik bakımından Hristiyan askerlere silah teslim edilip edilemeyeceği de tartışılmıştır.

1856 Fermanı ile oluşturulan meclislerde Müslimlerle birlikte gayri Müslimlerin temsilinin sağlanacağı meclisler oluşturuluyordu, bunlar; *Vilayet ve belediye meclislerinde Müslüman ve Hristiyan temsilcilere makul bir oranda yer verilecekti. Buralardaki tartışmalar konuşma özgürlüğü içinde olacaktı. Adalet Kuralları Kurulu'na Hristiyan üyeler alınacaktı. Hristiyanların "millet" (cemaat) örgütlenişleri yeniden düzenlenerek bunların meclislerine ruhanilerden başka halktan (laïc) temsilciler katılacaktı* (Berkes, 2002: 217).

Müslümanların Hristiyanlar ile eşit kabul edilmesi, vergide getirilen eşitlik, Müslüman cemaat arasında huzursuzluklara sebebiyet verir. Ulemanın ayanların meclislerine katılmaları ve münferit olaylarda halkı isyana teşvik etmeleri üzerine bazı müftülerin görevden alınmaları-ulemanın kovuşturmayla uğraması gibi olaylar dönem içerisinde karşılaşılan olaylardır (İnalıcık, Tanzimat'ın Uygulanması, 2011: 183).

Diğer taraftan Hristiyan Ortodoks ve Ermeni cemaatlerinin de bu fermanın hoşnut olduğu söylenemez. Hemen belirtelim ki Ermeni cemaati ara-

sında misyonerlik faaliyetleri neticesinde yayılan Protestanlık, İngiltere'nin baskıları sonucu ancak 1850'de tanınarak ayrı bir millet olarak Protestanlar kabul edilmiştir (Akyıldız, 2011: 1-10). Hristiyan halkın bir kısmı, sağlanan yararlarından memnun olmakla birlikte, özellikle Protestanlığın Osmanlı topraklarında böylesine yayılarak gelişip güçlenmesi, Musevi Cemaatinin hukuki ve toplumsal statüsünün değişmesi, bu iki cemaati rahatsız ediyordu. *Nitekim 1850 yılında Yanya, Tırhala, Selanik gibi Rumeli vilayetlerindeki Rumlar, Museviler aleyhinde "iğneli fıçı" hikayeleri ileri süren alışılmış şikayet dilekçelerinden bir sürüsünü daha grup grup Babıâli'ye sundular. Dilekçelerde "Meryem ananın bir kadın ve çocuğa rüyada görüldüğü, Yahudilerle ticaret yapılmamasını kendilerine tembih ettiği" belirtiliyordu* (Ortaylı, 2005: 94-95).

Tanzimat politikasının oluşturmaya çalıştığı vatandaş, bu milletlerin birbirleri ile olan huzursuzluklarının yanında cemaat önderlerinin de tepkisini çekiyordu. Çünkü cemaatlerin yetkilerini ve çıkarlarını ilgilendiren durumlar vardı. Her şeyden önce, cemaatlerin oluşturacağı millet meclislerine girecek halktan olan temsilcilerin, kendi cemaat menfaatlerini gözetlemeyebilirdi. Berkes'in verdiği İstefenaki Bey örneği, bunun kanıtıdır. ...*Dr. Stefan ya da İstefenaki Bey de padişaha verdiği muhtırada Hristiyan "milletlere verilen imtiyazlardaki aşırılığa işaret ederek, "Avrupa'nın, Fransa ve İngiltere ve Prusya gibi ülkelerinde acaba mezhep eşitsizlikleri daha mı azdır?" demiştir* (Berkes, 2002: 218).

1839 Fermanı Müslüman millete anayasa sunmadığı halde, Hristiyan "milletlere" anayasal haklar tanıyarak varlıklarını güvence altına alarak, ulusal bağımsızlıklarının kıvılcım alacağı ortamı sağlamıştır. Hristiyan halkın seçtiği ve ruhbandan olmayan temsilcilerle bu cemaatlerin din, eğitim, idare, maliye ve sivil işler alanındaki yetkileri genişledi. Askerlik ödevi ya da bedel karşılığı haracın kaldırılması, mahkemelerde Hristiyanların yemininin ve tanıklığının kabulü de hesaba katılırsa, bu cemaatlerin birer ulus olmaktan eksik kalan tek yanları toprağa dayalı bağımsız egemenlikleri olmaması, Osmanlı toplumlar camiasının özel hukukta yarı özerk üyeleri haline gelmeleliydi (Berkes, 2002: 228).

Tanzimat dönemi ile ilgili bu bahsimizde son olarak belirtelim ki cemaat tipi örgütlenme ortadan kalkmamış, zayıflamıştır. Bir önceki dönemde dinsel tanımlamaların yerini, ekonomik ve siyasal özdeşleşmelerle bir araya gelmeye başlamıştır (Ortaylı, 2005: 97). 1839 sonrasında ilan edilen fermanlar veya hat-

lar ne kadar farklı yönde olurlarsa olsunlar, birey ait olduğu cemaate/millete göre tanımlanırdı. Tanzimat'ın bütün yenileşme çabalarına karşın, 1870'li yıllarda, vergi açısından bile bireyin dinsel cemaati önemli bir ölçüdür (Oktay, 1991: 41).

2. **Abdülhamid Dönemi**

Bu makale kapsamında incelediğimiz millet-i hâkime ve Türkleşme hareketleri, Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilmek istenen politikalar arasında önemli yer tutmaktadır. Beynelmilel sahada karşılaşılan sorunlar, azınlık sorunlarının Meclis-i Meb'ûsan da tartışılarak muhtariyet/özerklik taleplerine çekilmesi, Protestanların millet olarak kabul edilmesi konunun bir yanını ilgilendirmekte olup, özelde Kürt ve Arap çocukları için düşünülen fakat daha sonra Arnavut ve Yezidi çocuklarının dâhil edilerek eğitim dili olarak Türkçenin öğretildiği bu okullar konumuzun diğer yanını ilgilendirmektedir.

Kanun-i Esasi'yi ilan etme sözü ile tahta gelen Abdülhamid, 23 Aralık 1876 tarihinde meşrutiyeti ilan eder. Mecliste temsil edilecek olan her millettten azalar, İstanbul'da toplanır. Meclisin resmi dili hiç kuşkusuz Türkçedir. İmparatorluğun Ermeni ve Rum tebaası, özellikle İstanbul'da yaşayanları, kendi dillerini ve alfabelerini kullananının çok düşük olduğu, Türkçe konuştuklarını, 'atalarının kullandığı dili pek az bildiklerini' öğreniyoruz (Deringil, 2014: 120).

Abdülhamid dönemi imparatorluğun en buhranlı dönemlerinden biridir. Gerek büyük devletlerin müdahaleleri ile yapılmaya zorlanan ıslahatlar gerekse iç hareketlenmelerin en canlı olduğu bir dönemdir bu dönem. İmparatorluğun Balkan topraklarındaki karışıklıklardan istifade etmek isteyen büyük devletlerin İstanbul'da topladıkları Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devletine ıslahat yapma baskıları neticesiz kalınca, 1 yıl sürecek olan ve sonuçları itibariyle devletin muazzam kayıplar yaşadığı '93 Harbi' patlak verecektir. Rus orduları, doğuda Erzurum'a batıda Yeşilköy'e kadar ilerlemişken, göç eden muhacirlerin İstanbul'daki sebep oldukları karışıklık ile iase ve ibate sorunu, ayrıca salgın halinde yayılan hastalıklardan ölen veya yaralı olanların bakımı sorunu, Abdülhamid'in tahtına henüz oturduğunda karşılaştığı sıkıntılardır.

İmparatorluğun Balkanlarda iskân eden Gayri Müslim tebaasının kazandığı özerklik ve bağımsızlıklar, geri kalan diğer Gayri Müslim tebaa üzerinde bir etki bıraktığı muhakkak olup ayrıca Müslüman tebaanın da artık ‘bize ne olacak!’ demeye başlamıştır. Öyle ki Arnavut, Kürt ve Araplar arasında milliyetçilik dalgaları yayılmaya başlamış, Sultan Hamîd, özellikle Kürtler ve Araplarla ilgili muhtelif yeni uygulamalara gitmiştir. Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri ile Sünni olmayan, Alevi, Yezidi, Keldani, Şii gibi unsurlara yönelik girişilen çabaya geçmeden önce Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti genel panoramasına biraz daha eğilelim.

Meşrutiyetin ilanından geçen on ay yirmi beş gün süre de, Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) öncesi milliyet grupları arasındaki entrika ve çekişmelerin alabildiğine alevlenmesi, muhtariyet ve özerklik taleplerinin daha yüksek sesle dillendirilmesi, harbe giden süreçte hükümetin dengeli bir politika izleyerek Avrupa’daki dengeleri gözetememesi ve savaş sırasında birbirlerini suçlamaları, Abdülhamid meclisin verdiği yetkiye dayanarak 13 Şubat 1878 de Meclis-i Mebusanı süresiz olarak tatil etti.

Savaşın sonrasında İngiltere, Almanya ve Avusturya’nın müdahalesi ile Berlin de toplanan konferansın neticesinde Rusya’ya ödenen çok ağır harp tazminatı ve toprak kayıpları ile kalmamış, İngiltere’nin müdahalesiyle Bosna Hersek’in yönetimi Avusturya’ya, 1881’de Fransa Tunus’a, ertesi yıl İngiltere Mısır a, bir oldubitti ile el koydular; Bulgarlar da 1885’te Doğu Rumeli eyaletini işgal ettiler (Küçük, 1988: 217). Osmanlı Devleti Birinci Cihan Harbine kadar Mısır’ı İngiltere’ye verildiğini kabul etmedi. İmparatorluğun hariciyesinde bütün bu olanlar, Abdülhamid’e, yeni bir sınıf memur yetiştirme planına olan inancını daha da güçlendirdi.

3. Osmanlı Milleti Oluşturma Projesi

Carter Findley’in çok düşük olduğunu belirttiği okur-yazarlık oranının bilincinde olan padişah, modern tarzda verilecek eğitim sistemine geçiş için yeni yapılacak okulları mümkün olduğunca yaygınlaştırmıştır. Geleneksel tarzda eğitim veren mekteplerin yanında sürdürülen bu çaba için en büyük engel maddi imkânsızlıklardır. Valilere yazılan belgelerde sık sık sözü geçen yerel eşraftan alınacak desteklerin yanında padişah kendi bütçesinden, hazine-i hassadan da katkılarda bulunmuştur.

Hiç kuşkusuz eğitim faaliyetlerinin altında yatan sebep, padişahın kendi maiyeti için memur yetiştirmek olmayıp, daha sonra göreceğimiz aşiret mektepleri ile siyasi ve dini bir hedef gözetilmektedir. Eğitim faaliyetlerinin bir diğer amacı da, misyonerlik faaliyetlerinin altın çağını yaşadığı Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların gücünü azaltmak, Müslüman çocuklarının bu okullara gitmesini engellemektir. 1892 yılında Suriye valisinin yaptığı listeye göre toplamda 159 yabancı okul vardı (Deringil, 2014: 131). Kapitülasyonlar dolayısıyla müfredatına pek fazla müdahalede bulunamadığı misyoner okulları, ve dolayısıyla misyonerlik faaliyetleri Abdülhamid döneminin büyük meşguliyet alanlarından birini oluşturmaktaydı. 93 Harbinin en hızlı döneminde Yezidi liderlerinin Fransızların kendilerini desteklemeleri halinde tüm cemaatin Hristiyan (muhtemelen Katolik) olacağı önerisiyle gitmeleri (Deringil, 2014: 135), Osmanlı yöneticileri için misyoner faaliyetleri o derece korkutucuydu.

Osmanlı yurtseverliğinin aşılmasının hedeflendiği aşiret mektepleri, 3 Ekim 1892 de Beşiktaş'ta eski bir sarayda eğitime başlar. Toplam da 210 öğrenci kapasitesi olan okula, Arapların nüfuzu yüksek olan ailelerinden ve Kürt aşiretlerinden alımlar yapılmış olup, daha sonra İstanbul'daki Arnavut'ların çocukları da dahil edilmiştir. Öğrencilere Allah'a, Peygamber Muhammed'e ve Halife-Sultan'a itaat etmeleri öğretiliyordu. Bu çocuklar, "onları cehaletinden karanlığından ve vahşilik çukurundan" kurtarmak ve "bilgi ve eğitimin ışığını paylaşmaları, medeniyetin meyvelerini tatmaları" için bu okulda eğitileceklerdi (Somel, 2010: 294).

Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakir, Trablusşam, Bingazi Yemen, Şam, Kudüs, Zor ve Hicaz vilayetlerinden dörder-beşer öğrenci alımları yapılmış, alınan bu öğrencilerin yaşları 12-16 arasında değişmektedir. Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alaylarında kumandan mevkiinde bulunanların çocukları alınmış fakat daha sonra ileri gelen diğer aşiretlerden de çocuklar alınmıştır (Deringil, 2014: 115). Okullarda önce alınan Türkçe hazırlık ile başlanılan eğitim hayatı, dört yıl sürecek şekilde planlanmış, bundan sonra Mekteb-i Sultani'ye, ardından Mülkiye'ye girerek geldikleri yere öğretmen ya da memur olarak gitmeleri hedeflenmiştir. Ders kitaplarının Türkçe olması, Arap ve Kürt çocukları için sıkıntılı olabilmekteydi.

Osmanlı padişahları içerisinde halifelik makamına canlılık getirerek büyük devletlere karşı koz olarak kullanan önemli bir padişaktır, II. Abdülhamid. Pan-İslamist politikanın önde gelen sürdürücüsü olan Sultan, siyasi hatıratında vurguladığı üzere, İslam toplumlarının dini lideri olduğu kozunu büyük devletlere karşı kullanmış olup, bunun kozdan öte bir gerçekliği olmadığını da hep aklında tutmuştur. İttihat Terakki'nin Cihat ilan ettiğini duyduğunda, bunu bir koz olduğunu nasıl bilmezler diyerek kızdığı bilinir (Geor-geon, 2012: 271).

Arap Halife söylentilerini çıkaran İngilizlere karşı sadece kendi halifeliğinin değil, imparatorluğun meşruiyetini de sağlama almak için çok önemli adımlar atan Abdülhamid, Hadimü'l-Haremeyn'e (Kutsal Topraklara) gönderilen pahalı hediyeleri kabul ettirmeyerek, kutsal toprakların koruyucusu unvanının tek sahibi kendi hilafeti olduğunu, Afrika'da gerçekleştirilen, konu başlığı 'Vahşi hayvanların, kuşların ve balıkların korunması' (Deringil, 2014: 171) olan konferansına temsilci göndermesine, dünyanın çeşitli merkezlerinde gerçekleştirilen fuarlara devlet düzeyinde katılımlara kadar çok muhtelif organizasyonlara hiçbir masraftan kaçınmadan katılımı sağlamıştır. Büyük devletlerin uyguladıkları görmezden gelme ilkesini her fırsatta hisseden Abdülhamid, meşruiyetinin sorgulanmasına izin vermemiştir. Selim Deringil'in mükemmel çalışmasında önemle vurguladığı üzere, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti meşruiyetini sağlamak için iktidar sembollerine bolca atıf yapıldığı dönemdir.

Genel olarak, Abdülhamid dönemi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidar simgeleri dört kategoriye ayrılabilir. Üçü Padişah ve sarayıyla ilgilidir. Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin şanı ve kuvvetini doğrudan yansıtan kamusal binalardaki armalar, resmi müzik, törenler, ve kamusal işler gibi padişah/halifenin kişiliğini kudsiyeti ile bağlantılı simgeler vardır. İkinci sırada nişanlar, özel olarak ihsan edilmiş Kuran nüshaları, imparatorluk sancağı ve öteki törensel ziynetler gibi imparatorluğun cömertliğinin daha özgül ve kişisel tezahürleri gelir. Üçüncüsü, saraydaki İslam'ın önde gelen isimlere ait olduğu öne sürülen hat örnekleri ya da benzer önemde başka malzemeler gibi dini açıdan simgesel maddelerdir. Dördüncüsü biraz farklı bir kategori oluşturur ve Osmanlı resmi dokümantasyonundaki dil sembolizmiyle ilgilidir (Deringil, 2014: 34).

Abdülhamid dönemi bu türden simgesel değerlere verilen önem, Hane-dan'ın kurucu dönem üç önemli padişahının türbe ve mezarlıklarının restorasyonun hiçbir masraftan kaçınmadan yapılmasını da kapsamış, Ertuğrul Gazi'nin annesi Hayme Ana Türbesi padişah buyruğuyla inşa edilerek kendi bütçesinden ayrılan para ile düzenli bakım ve onarımı sağlanmıştır (Deringil, 2014: 44-45). Bütün bunlar, hanedanın ilk dönemlerinin Türklüğüne vurgudur. Aynı tutum, 'saf Türk kanı' taşımaları dolayısıyla onurlandırdığı Ramazanoğulları aşiretinin kadın reisi Emetullah Hatun'u İstanbul'a davet eder ve maiyetiyle birlikte Yıldız Sarayı'ndaki saygıdeğer konaklarda ağırlandığını sağlar (Deringil, 2014: 46).

Abdülhamid dönemi ile ilgili bu bahiste son söylenebilecek şey, padişahın gerçekleştirmek istediği politikalarla tebaasının basit bir sadakatini almak olmayıp, bu tebaanın giderek vatandaşa dönüşerek pasif bir itaat yerine aktif olarak "Osmanlı Milleti"ni oluşturma projesine katılmasını beklemiştir (Deringil, 2013: 139). Osmanlı devleti modernleşmesi çalışmalarında gözle görülür farklarından olan bu aktif Osmanlı Milleti oluşumuna katılım beklentisi, aktif bir politika ile beslenmiş olup, çalışmaların yürütülmesi noktasında Sultan II. Abdülhamid yakından takip etmiştir.

4. II. Abdühamid Sonrası

Abdülhamid tahtında iken kendisine yöneltilen muhalefet, daha çok, Avrupa'da bulunan Jön Türk'ler tarafından yöneltilmekte olup bunlardan önde gelenleri sırasıyla Ahmet Rıza (1859-1930), Mehmet Murat (Mizancı) (1853-1912), Prens Sabahattin (1877-1948) ile Akçuraoglu Yusuf (1876-1935), Abdullah Cevdet (1869-1932), Ahmet Rıza (1859-1930) beyler idi. Bu düşün adamlarının savundukları fikirleri incelemek istediğimizde Ahmet Rıza; meşruti yönetimi Abdülhamid'e kabul ettirmek isteyen ve Avrupa'da iken bol bol mektuplar göndererek Sultanın dindarlık yanı üzerinde etkili olmak düşüncesiyle İslam Tarihi'nden örnekler vererek Sultan'ın iktidardan kendi isteği ile ayrılmasını bekleyen bir düşünürdür.

Mehmet Murat, çıkardığı Mizan gazetesi dolayısıyla Mizancı Murat olarak anılır, Abdülhamid yönetimine en büyük muhalefet cephesini açmıştır. Getirdiği eleştirilere yakından bakıldığın dönemin belli bazı eleştirilerini tekrar etmekle birlikte, en orijinali diyebileceğimiz, teklif ettiği "Yüksek Şariat

Şurası", sayıları otuz ile kırk arasında değişen bir kurul oluşturulmasıdır (Berkas, 2002: 395). Şeyhülislamın başkanlığında toplanacak bu meclis, anayasanın uygulanmasını ve halifenin işini şeriatı göre yapmasını kontrol edecekti. Bir sonraki düşünür Prens Sabahattin, elit bir kesimin yaratılması ve insanlara örneklik etmesini, bireyin gelişme yeteneği üzerinde durmuştur (Gündüz, 2018: 158). Abdullah Cevdet, Kürt olduğu ifade edilen bir ailede doğmuştu ve kendini Osmanlı vatanperveri olarak görüp, topluluk içinde de Türk olarak nitelendiriyordu (Mardin, 2004: 223).

Jön Türk'lerin genel olarak, radikal düşünceler olmayıp, muhafazakârdırlar. Abdülhamid'e karşı bakışları babalık görevini yerine getiremeyen kusuru olan bir baba olarak bakıyorlar. Avrupa'da gerçekleşen tartışmalardan büyük orandan etkilenen Jön Türk üyeleri (Mardin, 2004: 303) siyasi zorlamaların bir ürünü olarak Türklük üzerinde durmuşlardır.

'Üç Tarz-ı Siyaset' başlıklı makalesi ile Osmanlılık, İslamlık ve Türklük'ü değerlendiren Yusuf Akçura, sırasıyla bu siyasetleri değerlendirerek sırasıyla Osmanlılık, hakları ve ödevleri ile eşit duruma getirilecek bütün ulu arasında din ve mezhep farkı gözetilmeyecek, Amerikan ulusu gibi bir ulus oluşturmaktı. Bu daha çok Âli ve Fuat paşalar zamanında geçerli olup Fransa'nın 1870-71 yılında yenilmesi üzerine Batı'da ırka dayalı ulus anlayışı gelişmesi ile Osmanlılık da önemini kaybetmeye başladığını vurgular (Akçura, 1987: 20).

İslamlık düşüncesi, Abdülhamid'in düşünceden fiiliyata dökmesi ile Osmanlılık sonrası siyaset gündemini aldığını belirten Yusuf Akçura, İslamcılık ile birlikte artık Osmanlı uyrukları arasında kurulmaya çalışılan siyasal ve hukuksal eşitlik artık mümkün olmayacağını, Osmanlı uyrukları arasında düşmanlıkların başlayacağını ve bununla birlikte halifenin varlığı, Arapçanın din ve ilim dili olması ve bütün yeryüzünde halifeye edilen biatlerle İslamlığın kolaylaştırıcı etkenleri olarak sayar (Akçura, 1987: 21-23).

Türkçülük ise Yusuf Akçura'nın makalesi boyunca incelediği son siyasi tezdır. Bu tez hakkındaki düşünceleri, Osmanlı Devleti'ndeki Türk olanların ve bilinçlendirilme ile Türk olacaklarla birlikte Asya kıtasındaki ve Doğu Avrupa'daki Türklerin birleşmesi ile meydana getirilecek siyasal bir millet. Irk üzerine kurulu bir Türk siyasal birliğinin pek yeni olduğunu, ne Osmanlı da

ne önceki devletlerde, ne de Tanzimat dönemi aydınlarında rastladığını, çok yeni olduğunu belirtir. En fazla Türk nüfusu Rusya'nın bünyesinde barındırıyor olması, bu birliğe en çok karşı çıkacak olanın Rusya olacağını düşünen Yusuf Akçura, Türk olup da Müslüman olmayan birliklerin Osmanlı'dan ayrılacağını da belirtir (Akçura, 1987: 24). Akçura'nın fikir yürütmesi nihayetinde PanTürkizm'e yöneliyordu. François Georgeon'un da belirttiği üzere hiç kimse bu konuda yanılıya düşmeyerek Üç Tarz-ı Siyaset'in Pantürkizm'in manifestosu olarak kabul edildi (Georgeon, 1996: 136).

Yusuf Akçura yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde mebusluk, Dışişleri Encümenliği ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na getirilmiş olup cumhuriyet kadrolarının Türklük hakkındaki düşünceleri üzerinde etkileri olmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devlet tarihi boyunca milletlerinin yönetimi milletlerin dini reisleri ile olmuş olup bu sayede devletten birtakım ayrıcalıklar sağlamışlardır. Bu ayrıcalıklar yüzyıllarca sürerek gerek kendi tebaaları ile olan ilişkilerini düzenlemişler gerekse de diğer milletlerle olan ilişkilerini düzenlemişler. Avrupa'da vuku bulan Fransız Devrimi ve Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya gibi devletlerin sanayilerini güçlendirmiş olmaları, uluslararası ilişkilere yeni bir boyut kazandırmakla kalmamış, ulusların aidiyet, gerek dini gerekse de milli, duygularında anlam kaymalarına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak Osmanlı milletleri arasında görülen huzursuzluk ve karışıklıklar sonucu Tanzimat döneminde görülen eşitlik fikri, millet sisteminin büyük oranda zayıflamasına, Müslüman milletler arasında olumsuz algılanmasına ve diğer milletlerin birbirleri ile olan eşitlik-üstünlük ilişkilerinin değişmesine sebep olarak tepki almıştır.

On dokuzuncu yüzyıl siyasi arenasında giderek yalnızlaşma/izole edilme siyasetine kurban gitmek istemeyen Osmanlı yöneticilerinin geliştirdikleri faaliyetler ile oluşan Avrupa milletler içerisinde kalma siyasetini elden geldiğince büyük çabalarla sürdürmüşlerdir. Kimi zaman basın yoluyla propaganda faaliyetlerinde bulunarak çeşitli isimlere nişan ve rütbe takdim edilerek sağlanmış, kimi zaman da devletin temsilcileri üzerinden el altından para teklifleri ile destek sağlanmıştır.

Bütün bu yukarıda bahsi geçen politikaların Osmanlı Aydın ve yazın adamlarını derinden etkilemiş, Gayri Müslimlerin imparatorluk bünyesinden birer birer ayrılmalarının önüne geçmek için Osmanlılık, Âdem-i Merkeziyetçilik, İslamlık ve nihayet Türklük gibi düşünceleri tartışır olmuşlardır. Bütün bu tartışmalara hâkim olan düşünce, devletin dağılıp ve çözülüşünün önüne nasıl geçilir, devlet nasıl kurtarılır idi. Özellikle Abdülhamid dönemi gerçekleştirilmek istenen politikalarla devlet, tebaasının daha aktif bir şekilde Osmanlı Milleti oluşturma projesine katılmasını beklemiştir. Bunun son merhalesi olan imparatorluğun kuruluş dinamiklerinde yer alan Türk Millet vurgusu, giderek güçlendiğini gözlemlemekteyiz. Soy araştırmaları ile Kayı boyundan geldiği bilgi/enformasyonunun basın üzerinde daha fazla vurgu yapılarak belirtilmesi, çeşitli Türk aşiretleri ile olan bağların geliştirilmesi amaçlı girişimlerde bulunulmasına neden olmuştur. İmparatorluğun giderek Türk vurgusu üzerinde etkin girişimlerde bulunması ile devam eden politikalar geliştirilmiştir.

Kaynakça

- Akçura, Y. (1987), *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akyıldız, A. (2011), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Berkes, N. (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul.
- Deringil, S. (2013), *Simgeden Millete- II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*. İstanbul.
- (2014), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. İstanbul.
- Georgeon, F. (1996), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura (1876-1935)*. İstanbul.
- (2012), *Sultan Abdülhamid*. İstanbul.
- Gündüz, U. (2018), *Osmanlı’dan Günümüze Basın Modernleşme*. Ankara.
- İnalcık, H. (2011), *Tanzimat Nedir?, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul.

- (2011), *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul.
- Küçük, C. (1988), *II. Abdülhamid, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Lewis, B. (1988), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul.
- Mardin, Ş. (2004), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul.
- (2011), *Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir İzah Denemesi, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul.
- Oktay, C. (1991), *Hum Zamirinin Serencamı*. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2005), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul.
- (2011), *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul.
- Somel, Selçuk Akşin. (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul.